

Стельникович С. Спортивне життя на території Житомирсько-Вінницького регіону в період нацистської окупації / Сергій Стельникович // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : історія. — Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. — Вип. 2, Ч. 1. — С. 91—95.

УДК 94(477)

СПОРТИВНЕ ЖИТТЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКО-ВІННИЦЬКОГО РЕГІОНУ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті аналізується специфіка спортивного життя на окупованих нацистами територіях Житомирської і Вінницької областей (в генеральному окрузі Житомир). Визначено, що дозвіл німців на розвиток спорту зумовлювався необхідністю організації спортивного дозвілля для окупаційних військ. Для німців був також важливим пропагандистський момент. На початку нацистської окупації спортивне життя з метою фізичної підготовки української молоді організовувалося з ініціативи визвольного руху. У період Другої світової війни серед усіх видів спорту найбільшого розвитку набув футбол.

Ключові слова: Житомирсько-Вінницький регіон, нацистська окупація, спортивне життя.

Особливість суспільно-політичної обстановки на території Житомирсько-Вінницького регіону (генерального округу Житомир) у перші місяці нацистської окупації зумовила розвиток спортивного життя. По-перше, його налагодження окупаційною владою допускалося для організації спортивного дозвілля для німецьких військових та військових союзних їм армій. З іншого боку, як констатується у поодиноких тематичних

дослідженнях, німецька влада намагалася використати спорт з пропагандистсько-політичною метою, у першу чергу для антирадянської агітації [1, с. 20].

Об'єктивне та усестороннє вивчення спортивного життя в Україні періоду Другої світової війни розпочалося лише останнім часом. На сьогодні у вітчизняній історіографії найбільш комплексний аналіз цієї проблематики провів В. Гінда. Розглядаючи розвиток українського спорту за часів нацистської окупації 1941–1944 рр., учений певну увагу приділяє і окремим населеним пунктам генерального округу Житомир [1; 2; 3; 4; 5, с. 712-727]. Серед вітчизняних дослідників, які також зверталися до питання розвитку спорту на Житомирщині, зокрема крізь призму діяльності самостійницького руху, необхідно назвати В. Жилюк [6] та І. Ковальчука [7]. В інших поодиноких роботах, наприклад, іноземного ученого К. Бергофа, представлена лише загальна картина становища спорту в Україні, першочергово у Києві, за часів нацистської окупації [8, с. 206]. Отож, поза увагою науковців залишилося питання розвитку спортивного життя у межах окремої адміністративно-територіальної одиниці райхскомісаріату України – генерального округу Житомир.

Завданням пропонованого дослідження є розгляд спортивного життя на окупованих німцями українських територіях Житомирської і Вінницької областей, які стали основою генерального округу Житомир.

Ініціатива організації різних форм спортивного життя у перші тижні німецько-радянської війни йшла від націоналістичних організацій ОУН(Б) й ОУН(М) та місцевих українських органів влади, діяльність яких у цей час контролювалися самостійницьким рухом. Для націоналістів легалізована спортивно-фізкультурна робота сприймалася як можливість фізичної підготовки української молоді. Представники похідних груп ОУН(Б) та ОУН(М) одразу після вступу німецьких військ у різних населених пунктах Житомирщини разом з організацією місцевих органів влади почали створювати молодіжні організації “Січ” [9, арк. 30, 43зв.; 10, арк. 7; 11, арк.

35;] або окремі спортивні товариства [9, арк. 55]. Окрім іншого, їхнім завданням було охоплення націоналістичними впливами місцевої молоді через спортивні організації та військовий вишкіл. На Вінниччині такі завдання в основному покладалися на культурно-просвітницькі товариства “Просвіта”. Теоретично розвиток спорту у регіоні міг відбуватися і в рамках діяльності вінницького Союзу українського націоналістичного студентства [12], хоча джерельна база цього прямо не підтверджує. Порівняно найбільшого розвитку спортивне життя досягло у великих містах житомирського генерального округу – Житомирі, Вінниці та Бердичеві.

Відповідно до статуту Житомирського обласного українського клубу (офіційна назва обласної мельниківської організації “Січ” [13, арк. 61зв.]), затвердженого 26 листопада 1941 р., до його складу разом з культурно-освітнім входив спортивний відділ. Останній мав включати акробатичну, важкоатлетично-штангістську секції, гурток французької боротьби і боксу, фехтувальний гурток, футбольну, волейбольну, баскетбольна команди тощо [14, арк. 18]. Уже 29 листопада 1941 р. склад спортивного відділу було дещо видозмінено: із важкоатлетично-штангістської секції виокремлювався гурток штангістів та організовувався гурток важкої і легкої атлетики, утворювався шахматно-шашечний гурток та лижна секція. У цей же час на постійній основі до різних секцій спортвідділу було залучено 17 професійних спортсменів, із яких 10 – в акробатичний гурток, 4 – до гуртка французької боротьби та боксу [14, арк. 28-28зв.]. На початку 1942 р. до акробатично-циркової групи (реорганізований акробатичний гурток) входило 5, до футбольної команди – 25 та до інших спортивних секції – 46 осіб [14, арк. 48зв.].

Із причин відсутності належного розвитку усіх заявлених видів спорту у довоєнний час, наприклад, фехтування чи боксу, наявність деяких гуртків мала суто формальний характер. Їх розвиток міг бути стриманий і окупаційною владою, а також відсутністю відповідної матеріально-технічної бази. Так, у газеті “Українське слово” від 7 серпня 1941 р. міститься

інформація, що серед запланованих секцій спортивного відділу українського клубу Житомира передбачалася наявність мото-вело групи [15]. Але, очевидно, через специфічні матеріально-технічні труднощі організувати цей відділ не вдалося. Певною мірою індивідуальне забезпечення житомирян спортивним знаряддям протягом літа – осені 1941 р. могло відбуватися через магазин “Спорт”, який розміщувався у місті по вул. Герінга, 35 (перейменована німцями на початку окупації вул. Міської Ради; нині – вул. Михайлівська) і мав два відділи – культтоварів та спортивний. Особливо значна кількість спорттоварів стосувалася зимових видів спорту [16]. Відомості про функціонування магазину “Спорт” у Житомирі в подальшому відсутні.

У Вінниці організація офіційної фізкультурної роботи відбувалася при культурно-освітньому відділі Вінницького міського управління. У першу чергу розпочалося формування футбольних та волейбольних команд, які мали зустрічатися із командами вермахту [17]. Міська секція фізкультури та спорту разом зі створенням футбольної команди організувала зал для спортивних занять у зимовий період та розпочала підготовку лижно-ковзанярської бази на території міського парку. За деякою інформацією, восени 1941 р. у Вінниці були спроби провести міський чемпіонат із шахів та шашок [1, с. 23, 115]. Спортивний майданчик був наявний у відкритому 11 липня 1942 р. вінницькому міському парку [18].

З ініціативи культурно-освітнього відділу міського управління у Вінниці проводилася організація семінарів для підготовки шкільних учителів фізкультури [17]. Адже фізкультура як навчальний предмет була введена до навчальних планів українських початкових та середніх шкіл на 1941–1942 н. р. Згодом на території генерального округу Житомир фізкультура була замінена гімнастикою. У 5-му, 6-му та 7-му класах вона становила 1 годину на тиждень [19, арк. 1-6].

Нацистське керівництво намагалось контролювати розвиток українського спорту. Усі заходи, які проводилися обласним українським

клубом у Житомирі, затверджувалися міською й польовою комендатурами, а згодом і штатткомісаром [14, арк. 48зв.]. 9 березня 1942 р. райхскомісар Кох повідомляв житомирського генерального комісара К. Клемма, що “Січ” як національний український рух, завданням якого є фізичний розвиток українського юнацтва, є небезпечним і недопустимим у сенсі поліції безпеки [20, арк. 39]. Останнє застереження Коха стосувалося не молодіжних організацій “Січ”, створених бандерівцями і мельниківцями, а українського національного партизанського з’єднання Т. Бульби-Боровця – Поліської Січі. Для унеможливлення нелегальної фізичної підготовки української молоді у рамках діяльності Житомирського обласного клубу (“Січ”) у травні 1942 р. було заборонено існування будь-яких добровільних гуртків, передбачалася наявність лише професійних та напівпрофесійних робітників на штатних робочих посадах [14, арк. 109]. В інших містах окупаційна влада більш лояльно ставилася до добровільних спортивних організацій. У Бердичеві з дозволу гебітскомісара у червні 1942 р. розпочалася організація добровільного спортивного товариства “Геркулес” [21]. До того наприкінці 1941 р. в Бердичеві діяла збірна футбольна команда міста.

Українським спортивним товариствам намагалися протистояти об’єднання фольксдойче, зокрема нацистський “Союз молоді” (“Тітлерюгенд”). У Житомирі ця організація, активним учасником якої був Анатолій Альбуль, організовувала футбольні матчі. Альбуль висловлював бажання створення у місті “організації молоді, яка повинна завадити “Січі” [9, арк. 68-68зв.].

Серед різних видів спорту найбільшого розвитку на окупованій території набув футбол. Один із перших футбольних матчів, які носили товариський характер, між українцями та німцями відбувся 17 серпня 1941 р. у Житомирі. Тоді українська команда товариства “Січ” програла німецьким військовим з рахунком 1–6 [22]. У Бердичеві перший футбольний матч між збіркою футболістів міста та німецьких військових також пройшов у серпні 1941 р. і закінчився перемогою команди окупаційних військ з рахунком 6–2

[23]. У Вінниці перші задокументовані футбольні матчі українсько-німецького протистояння, результати яких, однак, невідомі, проходили 25 та 27 вересня 1941 р. [1, с. 23].

Найбільша кількість футбольних матчів між українцями та німецькими військовими зафіксована у Житомирі як адміністративному центрі генерального округу. У місті окрім, власне, команди “Січі”, відповідно до повідомлень місцевої преси, при українському клубі уже із серпня 1941 р. функціонували команди “Тризуб” та “Сокіл” [24; 25]. За період з 11 липня 1941 р. по 22 січня 1942 р. у Житомирі було проведено 15 українсько-німецьких футбольних матчів [14, арк. 48зв.]. Дослідник цього питання В. Гінда припускає, що за весь період окупації міста до кінця грудня 1943 р. тут було проведено близько 25 футбольних ігор [1, с. 135; 3, с. 108; 4, с. 202;]. Практично в усіх матчах перемогу здобули німецькі військові. На думку ученого, головна причина поразок українців полягала у тому, що в Житомирі, як і в інших містах регіону, до війни не розвивався професійний футбол і до складу команд не входили професійні гравці. У тих же містах, де місцеві футбольні команди мали у своєму складі переважно професіоналів, в основному перемагали українці [4, с. 202].

На території генерального округу Житомир більшість футбольних матчів між українськими збірними та командами окупаційних військ проходили протягом літа – осені 1941 р., у період адміністрації вермахту. Уже до кінця року після утвердження цивільної адміністрації частина місцевих команд припинила своє існування. Подібна ситуація, приміром, проявилася у Бердичеві [26]. У подальшому футбольні команди німецьких військових протистояли не лише українським збірним, а й одна одній та командам інших окупаційних збройних утворень, зокрема поліції. Лише у Бердичеві до середини 1942 р. відбулося кілька таких футбольних поєдинків [27].

Одним із видів спортивного життя, легітимізованого окупаційною владою, була циркова акробатика. Якщо у випадку футбольних баталій німці

були їх безпосередніми учасниками, то відвідування у якості глядачів акробатичних вистав виступало для них формою культурного дозвілля. Акробатичний гурток, який діяв при українському клубі в Житомирі, систематично проводив вечори циркової програми [14, арк. 48зв.; 28; 29]. Циркові виступи у рамках концертів клубу в основному проходили разом з виступами мистецьких творчих сил у приміщенні українського клубу по вул. Герінга, 12 [29]. Для літньої роботи дирекція українського клубу зверталася до штадкомісара Ф. Магаса з проханням закріпити за клубом приміщення житомирського цирку [14, арк. 65].

Отже, певного розвитку на початку німецької окупації Житомирсько-Вінницького регіону набуло спортивне життя. Воно було дозволене німцями з метою організації спортивного дозвілля для власних військових та з пропагандистських причин. Для фізичної підготовки місцевої молоді налагодженням фізкультурно-спортивної роботи, зокрема у рамках діяльності організацій “Січ”, займалися українські націоналістичні формування. Досить активно у цьому напрямку діяла житомирська обласна “Січ” мельниківців (обласний український клуб). Окупаційна адміністрація регіону не була зацікавлена у розвитку різних видів спорту та постійно його контролювала. Найбільшого ж піднесення через систематичні українсько-німецькі спортивні протистояння отримав футбол.

Джерела та література

1. Гінда В. Український спорт під нацистською свастикою (1941–1944 рр.) / В. Гінда. – Житомир : Рута, 2012. – 500 с.
2. Гінда В. В. Організація спортивного життя в окупованій німцями Україні (1941–1944 рр.) / В. В. Гінда // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : історія. – Вінниця, 2009. – Вип. 16. – С. 72–77.
3. Гінда В. Житомирський спорт за нацистської окупації / Володимир Гінда // Волинські історичні записки : зб. наук. праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – Т. 10. – С. 106–111.

4. Гінда В. Українсько-німецьке футбольне протистояння в Україні (на матеріалах окупаційної преси) / В. Гінда // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей. – К., 2009. – Вип. 12. – С. 201–212.

5. Україна в Другій світовій війні : погляд з ХХІ ст. : історичні нариси. Кн. 1 / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін.]. – К. : Наукова думка, 2010. – 734 с.

6. Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. / В. М. Жилюк. – Рівне : Волинські обереги, 2008. – 308 с.

7. Ковальчук І. В. Політично-військові і соціально-економічні складові діяльності ОУН та УПА на території Житомирської і західних районів Київської областей (військова округа “Тютюнник”) у 1941–1943 рр. : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / І. В. Ковальчук. – К., 2012. – 286 с.

8. Беркгоф К. Жнива розпачу : життя і смерть в Україні під нацистською владою / К. Беркгоф. – К. : Критика, 2011. — 455 с.

9. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. Р-1151, оп. 1, спр. 2, 179 арк.

10. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1151, оп. 1, спр. 15, 10 арк.

11. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1151, оп. 1, спр. 16, 67 арк.

12. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1941. – 6 листопада.

13. Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, оп. 2, спр. 22996, 136 арк.

14. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1152, оп. 1, спр. 11, 174 арк.

15. Українське слово (Житомир). – 1941. – 7 серпня.

16. Перемога (Житомир). – 1941. – 9 жовтня.

17. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1941. – 12 вересня.

18. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 16 липня.

19. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1153, оп. 1, спр. 36, 8 арк.

20. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1151, оп. 1, спр. 14, 49 арк.

21. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 27 червня.

22. Українське слово (Житомир). – 1941. – 21 серпня.

23. Нова доба (Бердичів). – 1941. – 19 серпня.
24. Українське слово (Житомир). – 1941. – 31 серпня.
25. Українське слово (Житомир). – 1941. – 11 вересня.
26. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 2 травня.
27. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 21 червня.
28. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 28 січня.
29. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 25 лютого.

Сергей Стельникович

Спортивная жизнь на территории Житомирско-Винницкого региона в период нацистской оккупации

В статье анализируется специфика спортивной жизни на оккупированных нацистами территориях Житомирской и Винницкой областей (в генеральном округе Житомир). Определено, что разрешение немцев на развития спорта обуславливалось необходимостью организации спортивного досуга для оккупационных войск. Для немцев был также важным пропагандистский момент. В начале нацистской оккупации спортивная жизнь с целью физической подготовки украинской молодежи организовывалась по инициативе освободительного движения. В период Второй мировой войны среди всех видов спорта наибольшего развития достиг футбол.

Ключевые слова: Житомирско-Винницкий регион, нацистская оккупация, спортивная жизнь.

Sergiy Stelnykovych

Sporting life in the territory of the Zhytomyr and Vinnytsia region during the Nazi occupation

In this article the specificity of sporting life in Nazi occupied areas of the Zhytomyr and Vinnytsia region are analyzed (in Zhytomyr general district). Determined that permission of the Germans to development of sport explained

need of sports entertainment for the occupying forces. For the Germans was also an important propaganda point. At the beginning of the Nazi occupation sporting life for the purpose of physical training Ukrainian youth was organized of the liberation movement. During the Second World War all sports the greatest development was football.

Key words: *Zhytomyr and Vinnytsia Region, Nazi occupation, sporting life.*